

Læring fra kriser

Hva har vi lært og hvordan kan vi bruke det til å møte nye utfordringer?

Bjørn Skogstad Aamo
(Tidligere finansstilsynsdirektør)

*Seminar 20. oktober 2016,
Finanstilsynet 30 år – erfaringer og
utfordringer*

Hovedpunkter

- Bankkrisen 1991–93 – frislepp av kreditt uten reformer i rentefradrag, kapitalkrav og tilsyn
- Alvorlig svikt i Kreditkassen og DnC
- Kriseløsninger, tiltak for bedre banker
- Staten som eier – bedre enn fryktet
- Hvorfor mestret vi finanskrisen så bra?
- Livsforsikring og verdipapirmarked
- Nye utfordringer krever fortsatt solide banker og bedre balanse i boligmarkedet

northern rock

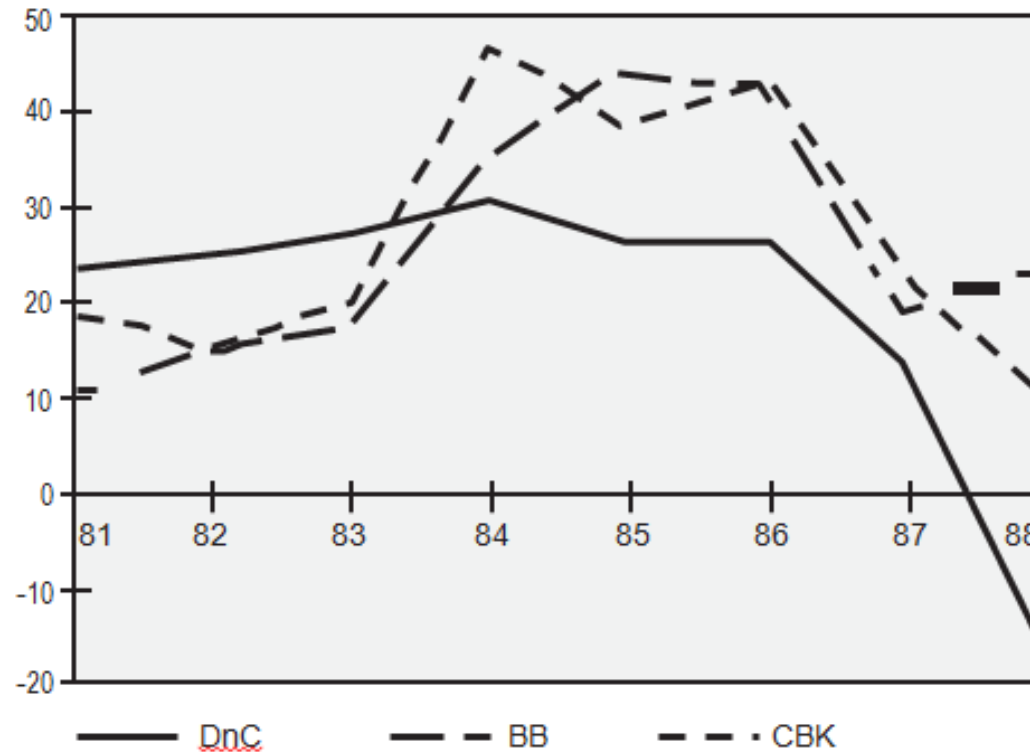
BJØRN
SKOGSTAD
AAMO

LÆRING
FRA KRISER

FAGBOKFORLAGET

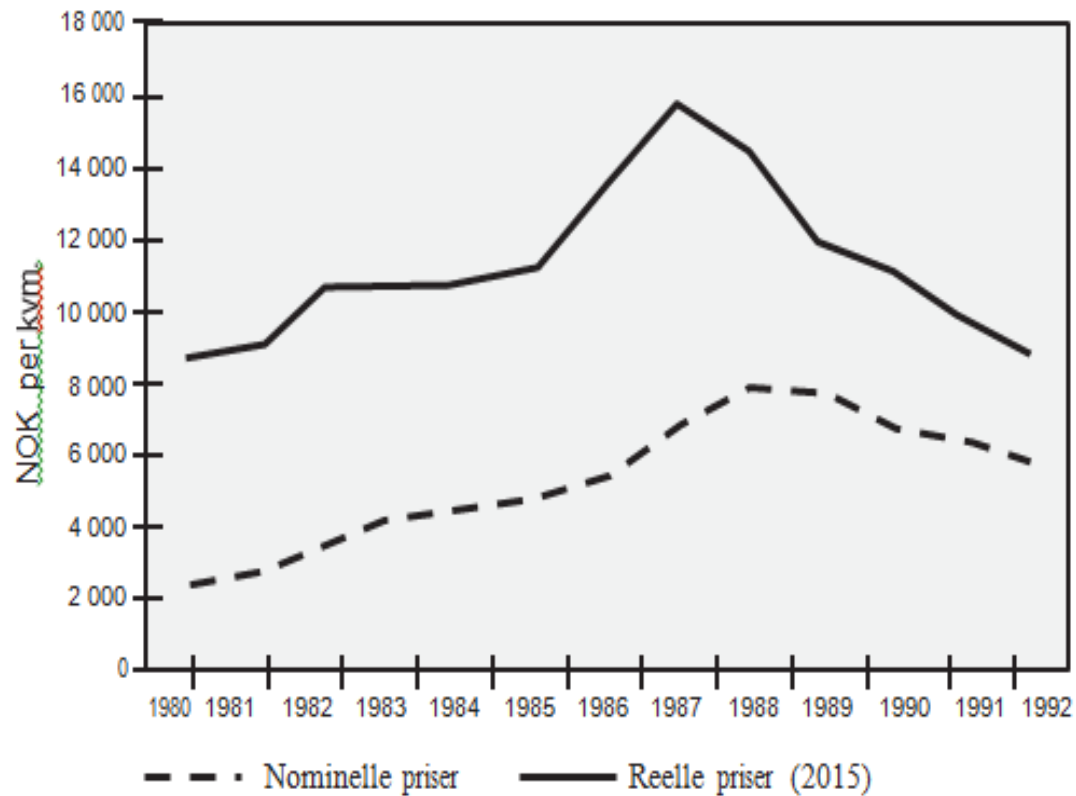
De største bankenes utlånsvekst (pst.)

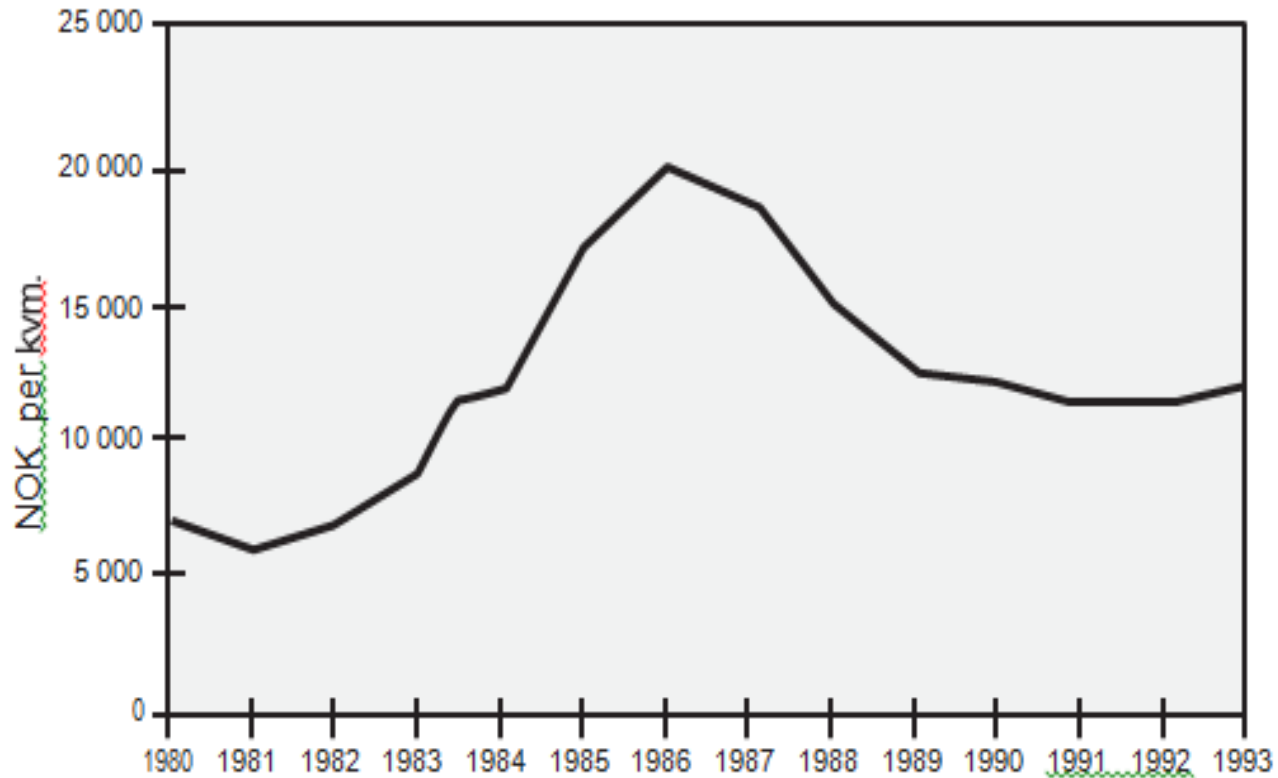
Deregulering uten plan

- Inflasjon og skattefradrag ga negative realrenter og satte kredittreguleringene under press
- Dereguleringen i 1984 ga eksplosiv kredittvekst og fordobling av boligprisene fra 1983 til 1987
- Nødvendige skattereformer kom først etterpå
- Kapitalkravene ble svekket ved at man tillot utstrakt bruk av ansvarlige lån
- Det aktive banktilsynet var på et lavmål i 1986–87, samtidig som utlånene vokste sterkt
- Bankene hadde ikke kompetanse og systemer for reelle vurderinger av kredittrisiko

Boom and bust i boligmarkedet

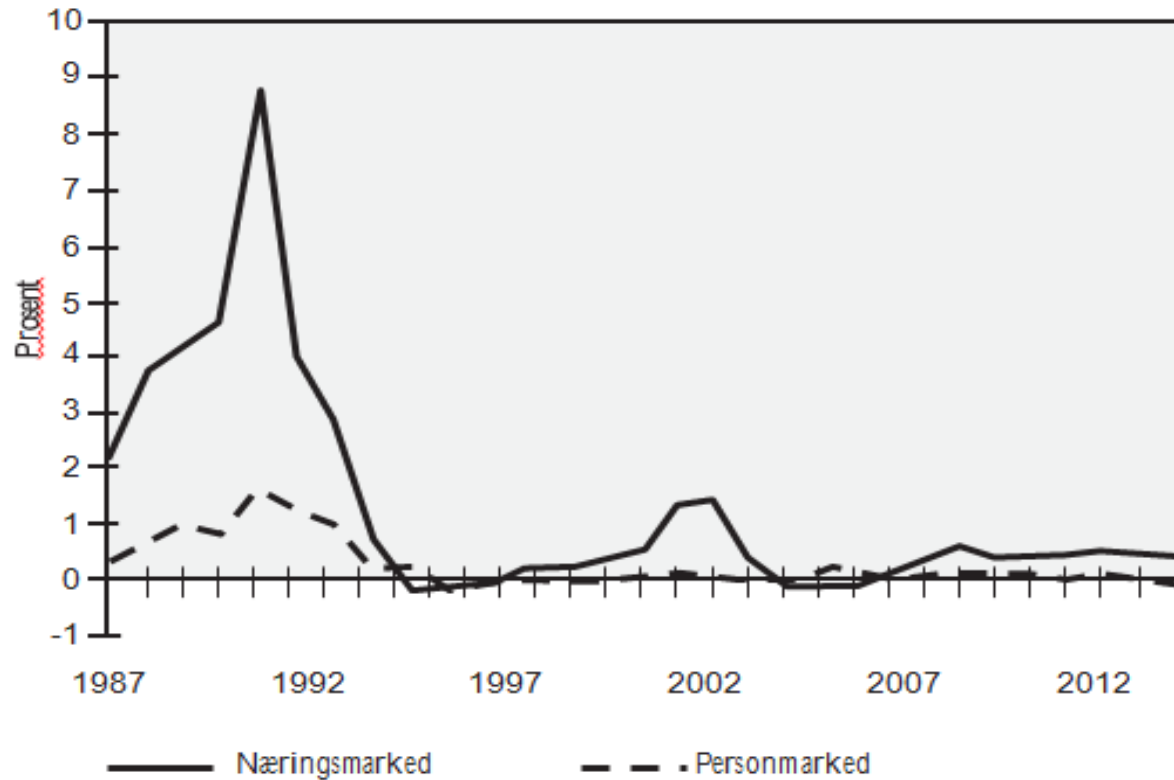
Boom and bust – næringseiendommer

Kreditkassen og DnC

- Sv. Knutsen m.fl.: *Kreditkassens vekst og fall*
- Moursund/Rostoft: «**Bankens strategiske mål er sterkere vekst enn andre banker**»
- Kjøp av Andresens Bank og tre andre banker
- Tap på 14 mrd. – bare 2 mrd. kunne tilbakeføres
- Einar Lie: *DnC – en storbank i vekst og krise*
- Utenlandsekspansjon uten faglig kompetanse
- Ekspansjon også gjennom nye distriktskontorer
- Begge bøkene finner at bankene selv hadde et hovedansvar for de problemene de fikk

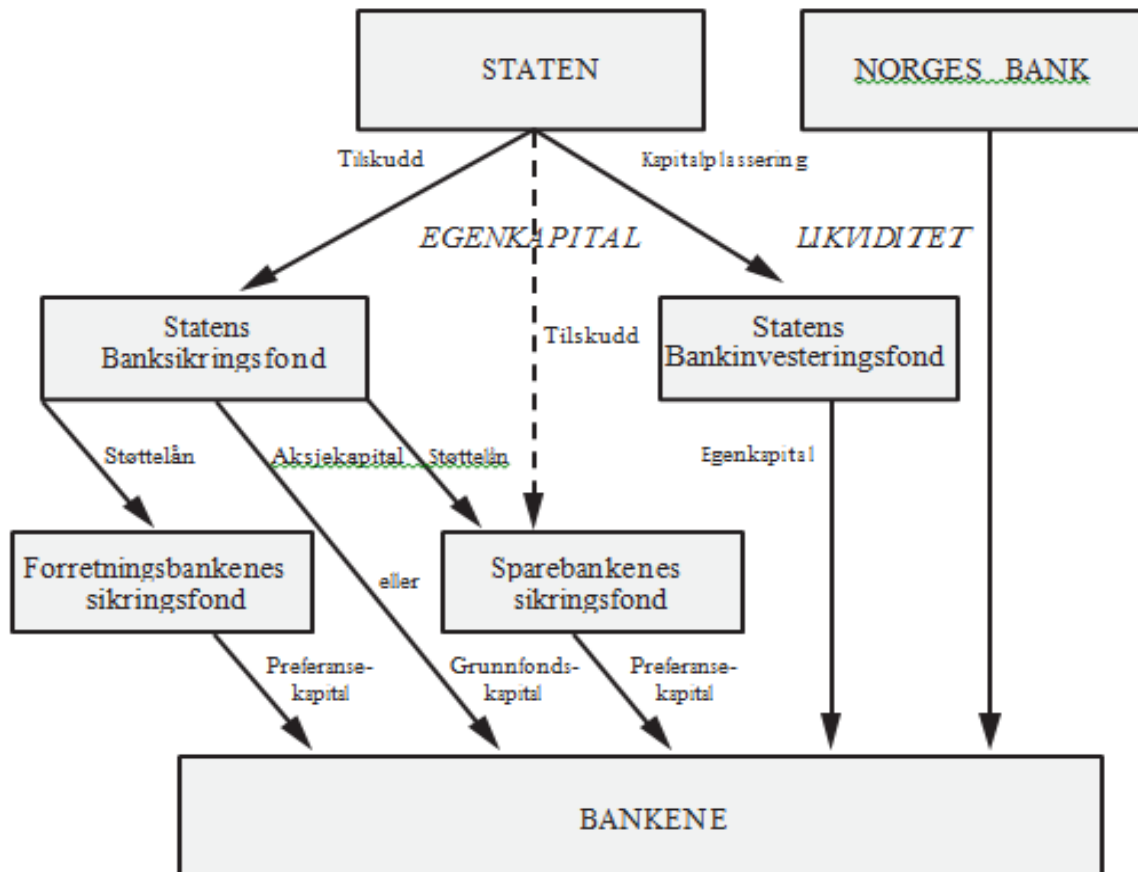
Tap på utlån i prosent av utlån

Gode kriseløsninger

- Da krisen var erkjent, handlet regjeringen resolutt og opprettet Statens Banksikringsfond.
- Staten måtte overta Kreditkassen, Fokus Bank og DnB, etter at private løsninger ikke var mulige.
- Nye midler ble tilført og et investeringsfond opprettet for at friske banker skulle kunne yte mer kreditt
- De private aksjonærene måtte ta tap
- Ledere og styrever ble skiftet
- Bankene skulle lære av feil. Ingen «Bad bank»
- Kredittilgangen ble sikret og den økonomiske nedgangen begrenset. Ingen innskytere tapte penger.

Statens støtteapparat for bankene

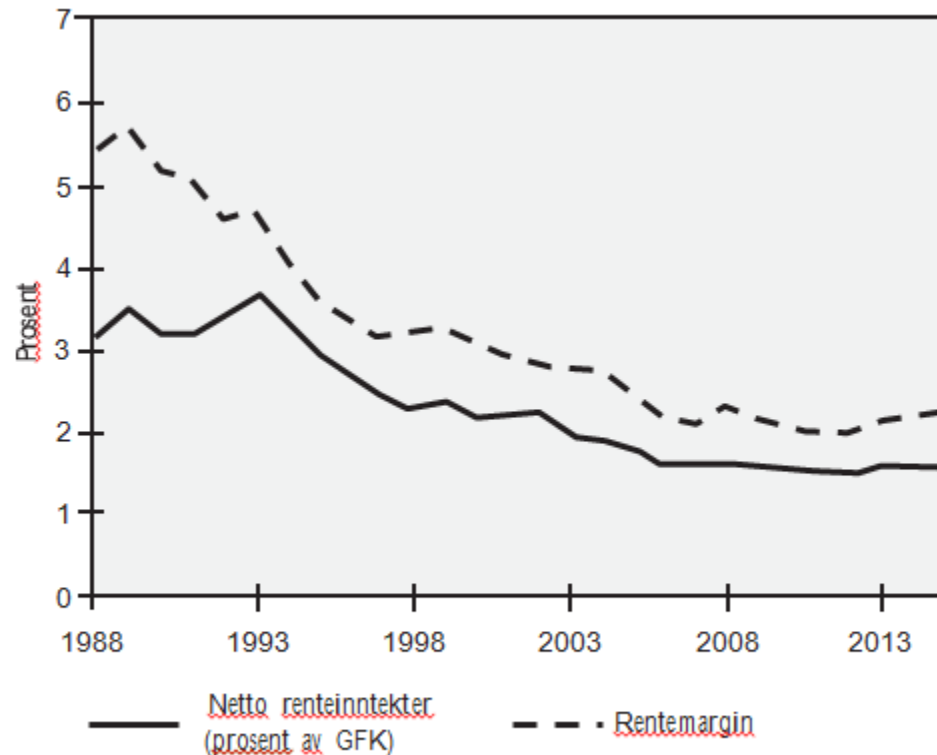
Lærdommer og tiltak etter krisen

- Pengepolitikken ble modernisert – Kleppe-utvalget
- Økt forståelse for budsjettmessig handlefrihet
- Strengere kapitalkrav – ikke ansvarlige lån
- Styrking av tilsynet, stor vekt på medarbeidere med bransjeerfaring, øking av antall tilsyn
- Overvåking av makro-risiko og boligmarked – regelmessige boliglånsundersøkelser
- Bankenes egen læring, stimulert av veiledning, tilsyn, og krav til internkontroll og internrevisjon
- Bedre organisert samarbeid, departement – Norges Bank og Kredittilsynet/Finanstilsynet

Bankene i utvikling og omstilling

- Det ble et godt samarbeid med bankene, gjennom sikringsfond og møtevirksomhet
- De første strukturendringer ble preget av «prøving og feiling». Vekt på reell konkurranse!
- At «Christiania» (Storebrand+Kreditkassen) feilet, gjorde at vi ikke fikk to norskbaserte finanskonsern.
- Dansk og svensk eierskap flyttet viktige funksjoner i Fokus og Kreditkassen ut av Norge
- DNB/NOR, med et stort livselskap og staten som stabil eier, har hatt en nøkkelrolle for utvikling av et norskbasert finans- og verdipapirmarked

Bankenes rentemargin og netto renteinntekter

Staten som eier (1)

- Eierskap samles i Statens Bankinvesteringsfond
- Fra 1991 til 2003 ga fondet staten en **årlig** avkastning på 22 pst.
- Konflikt om utbytte i 1994/95 – Hvistendahl og styrene sa fra og fikk støtte fra Kredittilsynet
- Senere god dialog og få konflikter med eier – man nærmet seg «Hydro-modellen» for statlig eierskap
- Aftenposten, oppslag 3. oktober 2003 om møte mellom Røkke og minister Gabrielsen skapte uro for politisk innblanding i DNBs utlånsvirksomhet
- Både embetsverk og bank følte uro

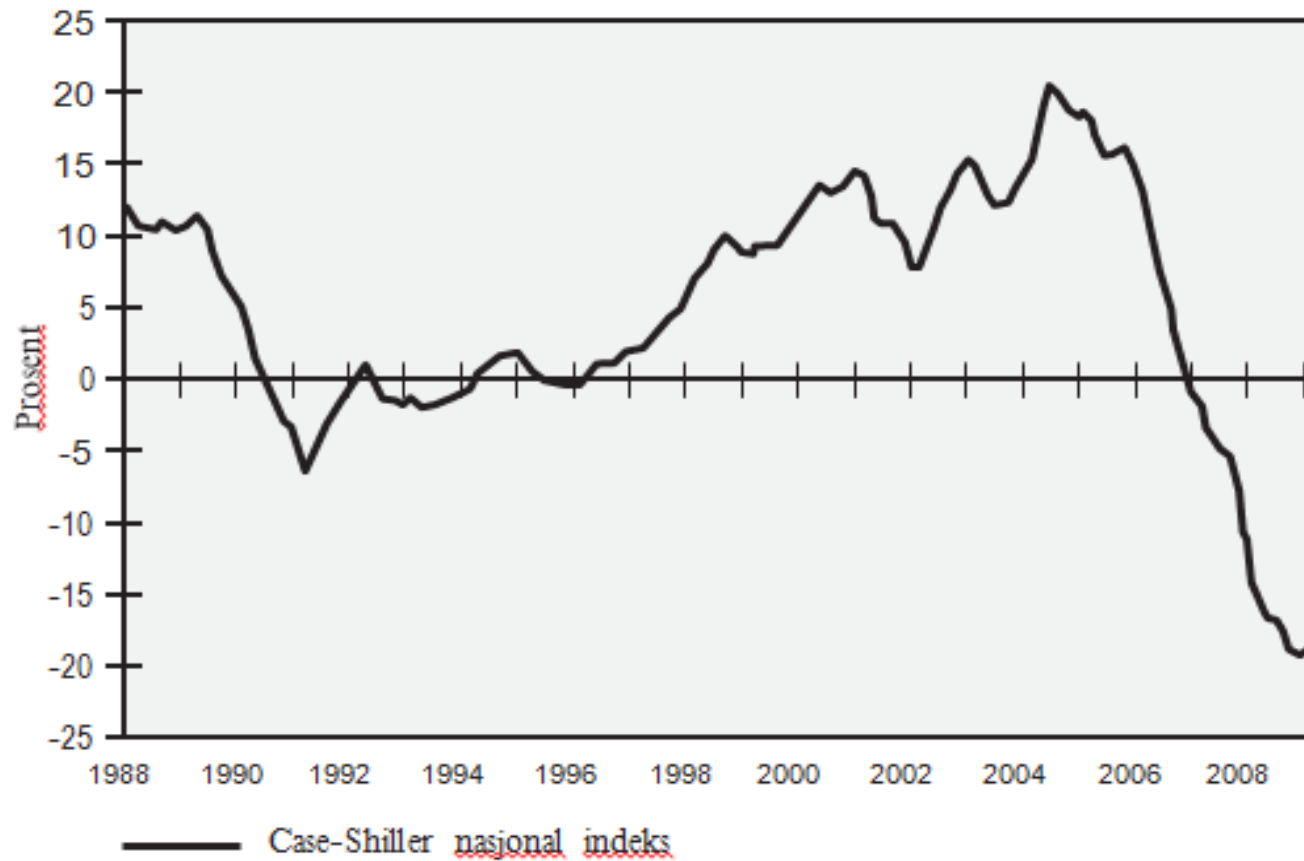
Staten som eier (2)

- Næringsdept. trengte konsesjon for å være «**egnet eier**» av finansinstitusjon etter loven
- I dialog mellom embetsverk og Kredittilsynet ble det utformet en «*Instruks for forvaltning av statlige eierinteresser i finansinstitusjoner under NHD*»:
- Departementet skal ikke påvirke bankens utlånsvirksomhet, men utøve eierskapet ved forberedelse av valg av styre på generalforsamlingen. Da fikk NHD konsesjon!
- Instruksen ble oversatt til engelsk og konsernsjef Svein Aaser mente den var verd milliarder av kroner for DNB på det internasjonale aksjemarkedet
- Spillereglene er fulgt og politisk innblanding unngått i utlånsvirksomheten. Det statlige eierskap har fungert godt og har sikret en norskeid storbank

Den internasjonale finanskrisen

- Lehman Brothers fall – boet styrt av advokat – «***There is no one in charge over there!***»
- Det var veksten og deretter krisen i ***subprime-boliglån*** som utløste krisen
- Millioner fikk lån med lav rente og uten avdrag
- Lånene ble pakket og solgt gjennom obligasjoner i USA og internasjonalt
- Så lenge boligprisene gikk opp, kunne lån fornyes og obligasjoner rates og selges.
- Da markedet snudde og boligprisene gikk ned, falt hele korthuset sammen, med enorme tap for bankene, lånestopp og tørke i finansmarkedet

Endringer i boligprisene i USA

Finanskrisen og Norge (1)

- Vi fulgte uroen fra 2007. Seminar med professor David Llewellyn om erfaringer fra Northern Rock
- I trepartsmøte i august 2008 ble beredskapen gjennomgått og kriseøvelser planlagt for 2009 – erstattet av reell øvelse
- Lehmans fall skapte likviditetstørke også for norske banker – svaret ble:
- **«Bytteordningen» der bankene fikk likvide statspapirer i bytte med «obligasjoner med fortrinnsrett» – OMFer eller gullkort!**
- Fordi reelle verdier lå til grunn, framsto ikke bankene som støtteavhengige, og Norges Bank ikke som risikoutsatt.

Dagbladet fra Stortinget:

NYHET

NYHET 17 OKTOBER 2008 Dagbladet

Dagbladet NYHET 17 OKTOBER 2008

NYHET

Derfor står norske banker fjellstøH

FINANS-KRISEN

13.7.13.7.2008
Til tross for at Norge er i relativt god økonomisk form, er det en utfordring å sikre at finanssystemet er robust nok til å håndtere en global finanskrise.

Står i fare for å bli rammet

Stortinget har i dag behandlet forslaget om å styrke finanssystemet. Forslaget innebærer blant annet at Norges Bank får adgang til å se på de økonomiske opplysningene til alle bankene i Norge.

Står i fare for å bli rammet

Stortinget har i dag behandlet forslaget om å styrke finanssystemet. Forslaget innebærer blant annet at Norges Bank får adgang til å se på de økonomiske opplysningene til alle bankene i Norge.

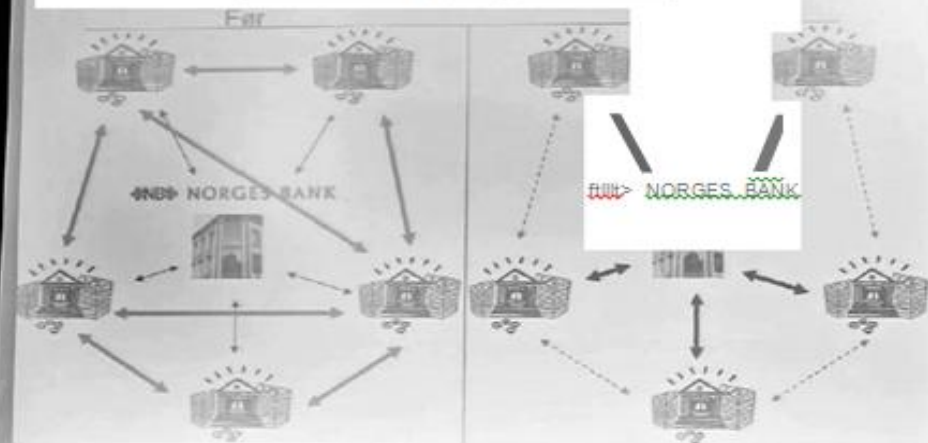
Står i fare for å bli rammet

Stortinget har i dag behandlet forslaget om å styrke finanssystemet. Forslaget innebærer blant annet at Norges Bank får adgang til å se på de økonomiske opplysningene til alle bankene i Norge.

Står i fare for å bli rammet

Stortinget har i dag behandlet forslaget om å styrke finanssystemet. Forslaget innebærer blant annet at Norges Bank får adgang til å se på de økonomiske opplysningene til alle bankene i Norge.

Det norske pengemarkedet

Her er Kredittilsynets grunner til at vi unngår krise

TVILS- og MARKEDET: Kredittilsynet har i dag behandlet forslaget om å styrke finanssystemet. Forslaget innebærer blant annet at Norges Bank får adgang til å se på de økonomiske opplysningene til alle bankene i Norge.

Handlingsplanen på 4,5 milliarder kroner i 2008, og på 10 milliarder kroner i 2009. Dette er en del av den økonomiske opplysningsplanen som kredittilsynet har utarbeidet.

Handlingsplanen på 4,5 milliarder kroner i 2008, og på 10 milliarder kroner i 2009. Dette er en del av den økonomiske opplysningsplanen som kredittilsynet har utarbeidet.

Handlingsplanen på 4,5 milliarder kroner i 2008, og på 10 milliarder kroner i 2009. Dette er en del av den økonomiske opplysningsplanen som kredittilsynet har utarbeidet.

Handlingsplanen på 4,5 milliarder kroner i 2008, og på 10 milliarder kroner i 2009. Dette er en del av den økonomiske opplysningsplanen som kredittilsynet har utarbeidet.

Handlingsplanen på 4,5 milliarder kroner i 2008, og på 10 milliarder kroner i 2009. Dette er en del av den økonomiske opplysningsplanen som kredittilsynet har utarbeidet.

Handlingsplanen på 4,5 milliarder kroner i 2008, og på 10 milliarder kroner i 2009. Dette er en del av den økonomiske opplysningsplanen som kredittilsynet har utarbeidet.

Handlingsplanen på 4,5 milliarder kroner i 2008, og på 10 milliarder kroner i 2009. Dette er en del av den økonomiske opplysningsplanen som kredittilsynet har utarbeidet.

Handlingsplanen på 4,5 milliarder kroner i 2008, og på 10 milliarder kroner i 2009. Dette er en del av den økonomiske opplysningsplanen som kredittilsynet har utarbeidet.

Handlingsplanen på 4,5 milliarder kroner i 2008, og på 10 milliarder kroner i 2009. Dette er en del av den økonomiske opplysningsplanen som kredittilsynet har utarbeidet.

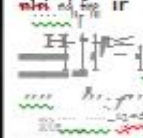
Paulson sier unnskyld

USA: Børsen har sunket, og Paulson sier at han er skilt fra sin kone. Han sier at han er skilt fra sin kone, og at han er skilt fra sin kone. Han sier at han er skilt fra sin kone, og at han er skilt fra sin kone.

Oppgang på Wall Street

USA: Børsen har sunket, og Paulson sier at han er skilt fra sin kone. Han sier at han er skilt fra sin kone, og at han er skilt fra sin kone. Han sier at han er skilt fra sin kone, og at han er skilt fra sin kone.

Oslo Laveste

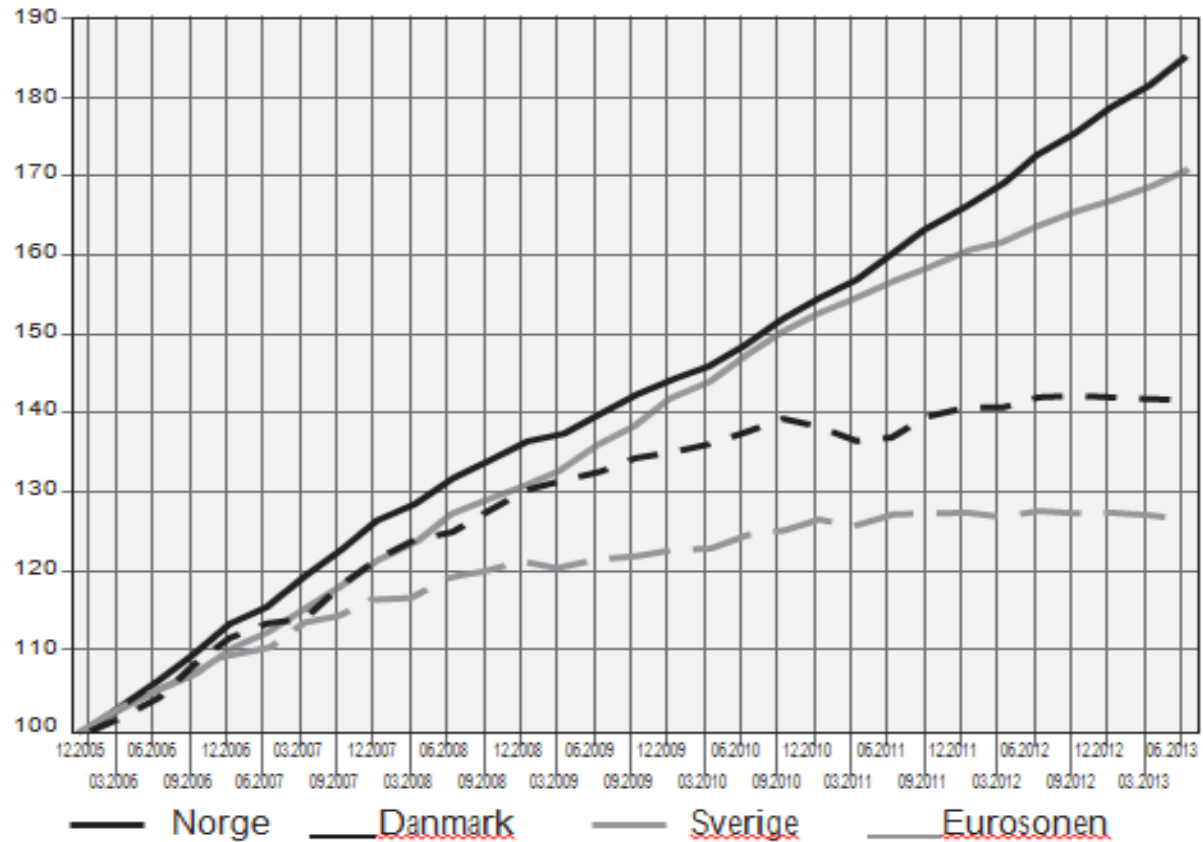
Nytt kursras i Europa

Europa: Børsen har sunket, og Paulson sier at han er skilt fra sin kone. Han sier at han er skilt fra sin kone, og at han er skilt fra sin kone. Han sier at han er skilt fra sin kone, og at han er skilt fra sin kone.

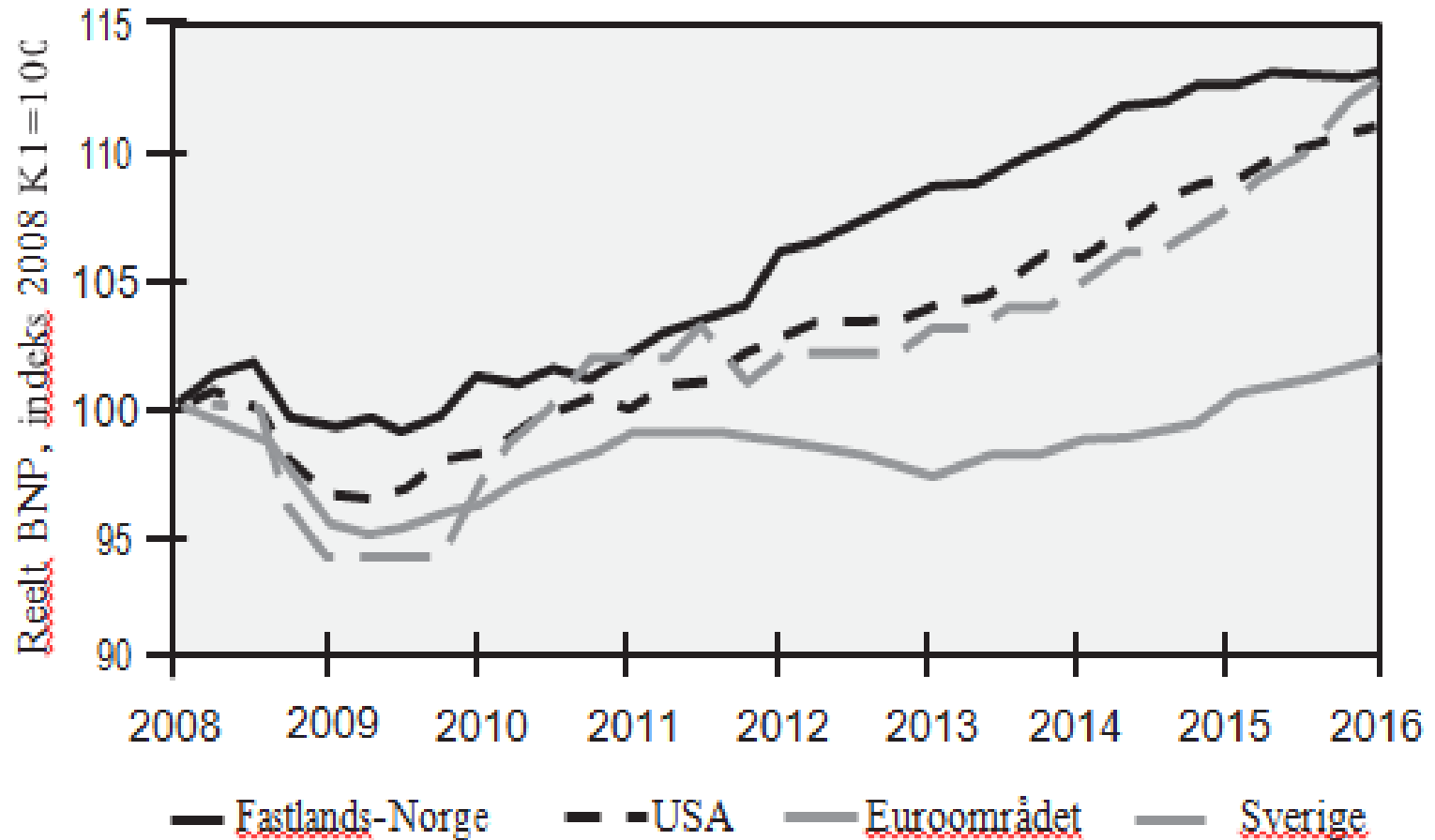
Finanskrisen og Norge (2):

- Kredittilsynet innhentet status 1. oktober 2008 – alle unntatt Glitnir svarte: Gode resultater og økt egenkapital var bildet.
- Statens finansfond opprettet med 50 mrd. kr – bare 4 mrd. ble brukt til 28 banker. Det viktigste var tryggheten alle fikk.
- Økonomien ble stimulert med rentesenkning og en kraftig tiltakspakke fra Regjeringen
- Stimulansene forhindrede problemer i eiendoms-markedene og bidro til bankenes inntjening
- Norge og Sverige var de eneste europeiske land med «normal» kreditttilførsel fra 2008 og utover.

Samlet nominell kredittvekst 2005–2013

BNP fra krisen i 2008 til 2016

Hvorfor klarte Norge seg så bra?

- Bankene hadde lært av egne feil og hadde bedre kredittpraksis, risikostyring og internkontroll.
- Særnorsk høy reell kapitaldekning og lite hybridkapital ga tillit. Statens finansfond ga ekstra trygghet.
- Raske og gode likviditetstiltak – OMFene ble Gullkort!
- Makroøkonomisk handlefrihet. Ledelsen i Norges Bank og regjeringen hadde evne og vilje til å iverksette sterke og omfattende tiltak raskt og effektivt.
- Norske banker hadde liten eksponering mot sub-prime-papirer og islandske banker (KTs skepsis var kjent)
- Helhetlig regulering. Alle finansinstitusjoner hadde kapitalkrav og tilsyn. Myndighetenes overvåking var godt samordnet. Troverdige innskuddsgaranti på 2 mill. kr.

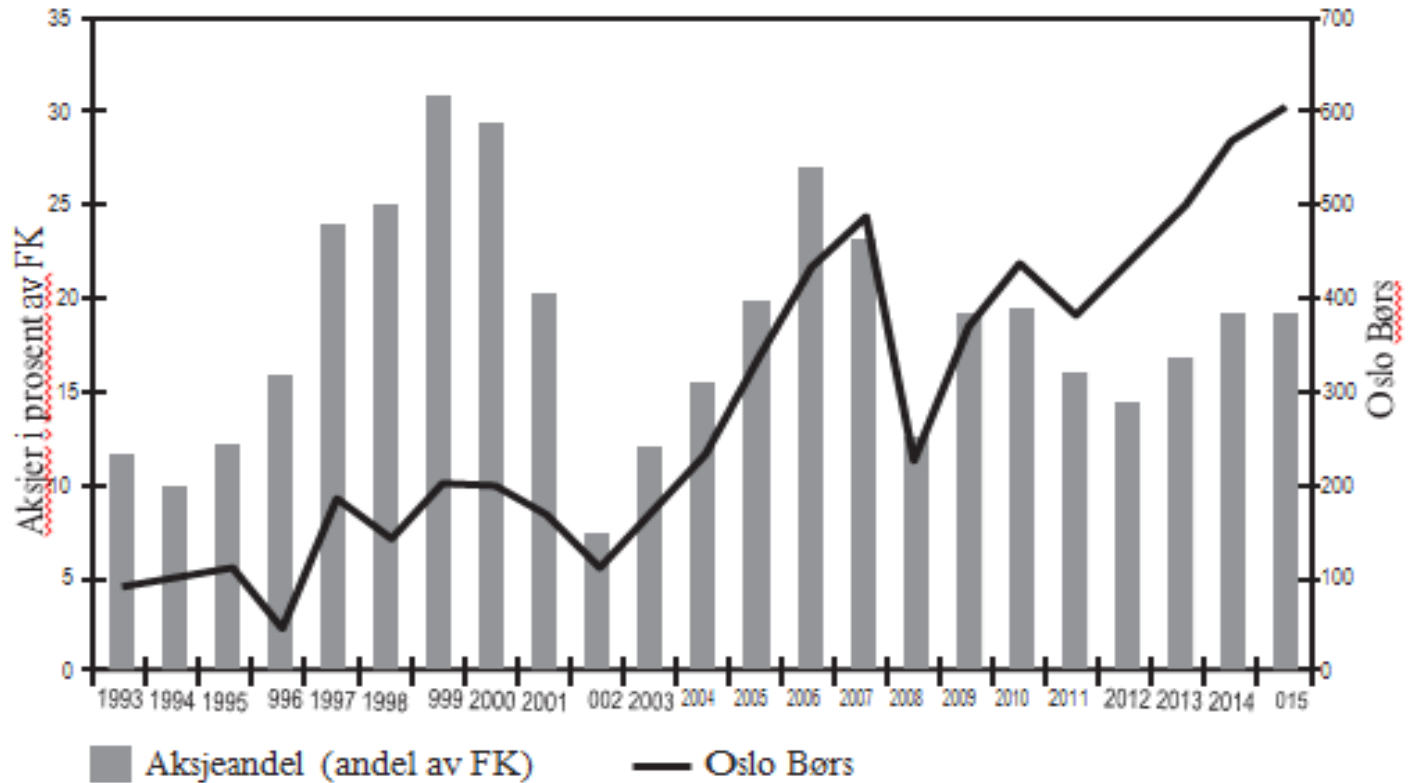
Forsikring

- Krise for UNI Storebrand etter oppkjøpsforsøk i Sverige
- Skadeforsikring for øvrig: velfungerende virksomheter med få problemer
- Ny forsikringslov ga store endringer for livsforsikring, – som hadde kartellpreg og lite konkurranse.
- Manglende bufferkapital og årlig fordeling av urealiserte over-verdier og kursgevinster utsatte selskapene for stor risiko og kortsiktig forvaltning.
- Samarbeid mellom tilsyn og Finansdept. (Gjedrem og Baltzersen) ga ordningen med tilleggsavsetninger og tak på 3 pst. grunnlagsrente for nye kontrakter, som reddet livselskapene fra store problemer i 1993–94.

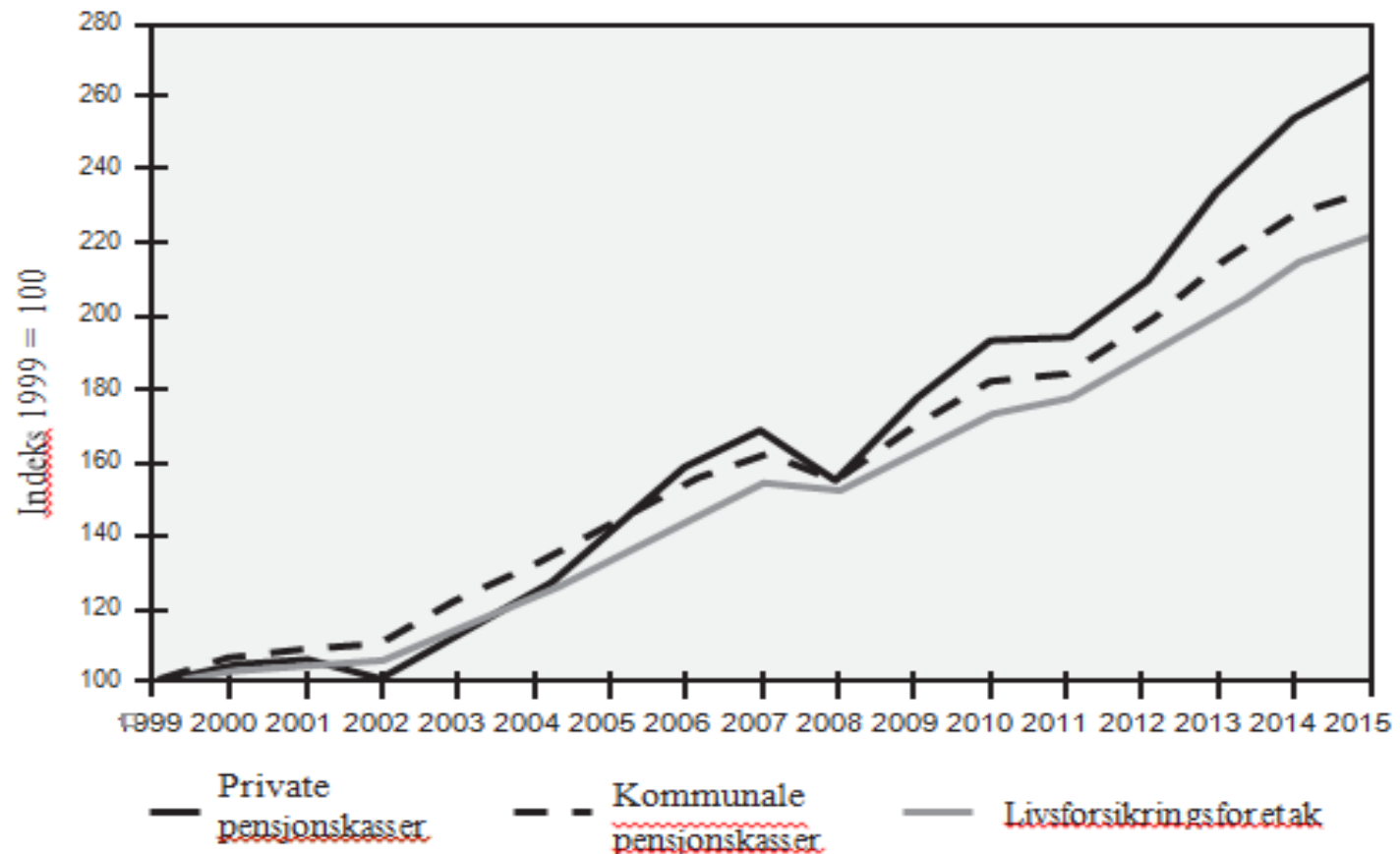
Dårlige rammevilkår for livsforsikring

- Manglende muligheter til å bruke tilleggsavsetninger til å dekke negativ avkastning, og begrensede reelle muligheter for å bygge opp bufferkapital, gjorde at livselskapene gikk ut av aksjemarkedet når det sank og ikke var i aksjemarkedet når det steg
- Norske livselskap har lavere aksjeandel enn selskap i andre land, og enn pensjonskassene = dårligere avkastning enn både kommunale og private pensjonskasser
- Flere forslag om bedre rammevilkår fra tilsynet førte ikke fram. – Dårlig dialog mellom tilsyn/bransje og departement/banklovkommisjon har gitt lavere avkastning enn ellers mulig. Jf. at private livselskap nå er ute av kommunal pensjonsforsikring.

Livselskapenes aksjeandel og Oslo Børs

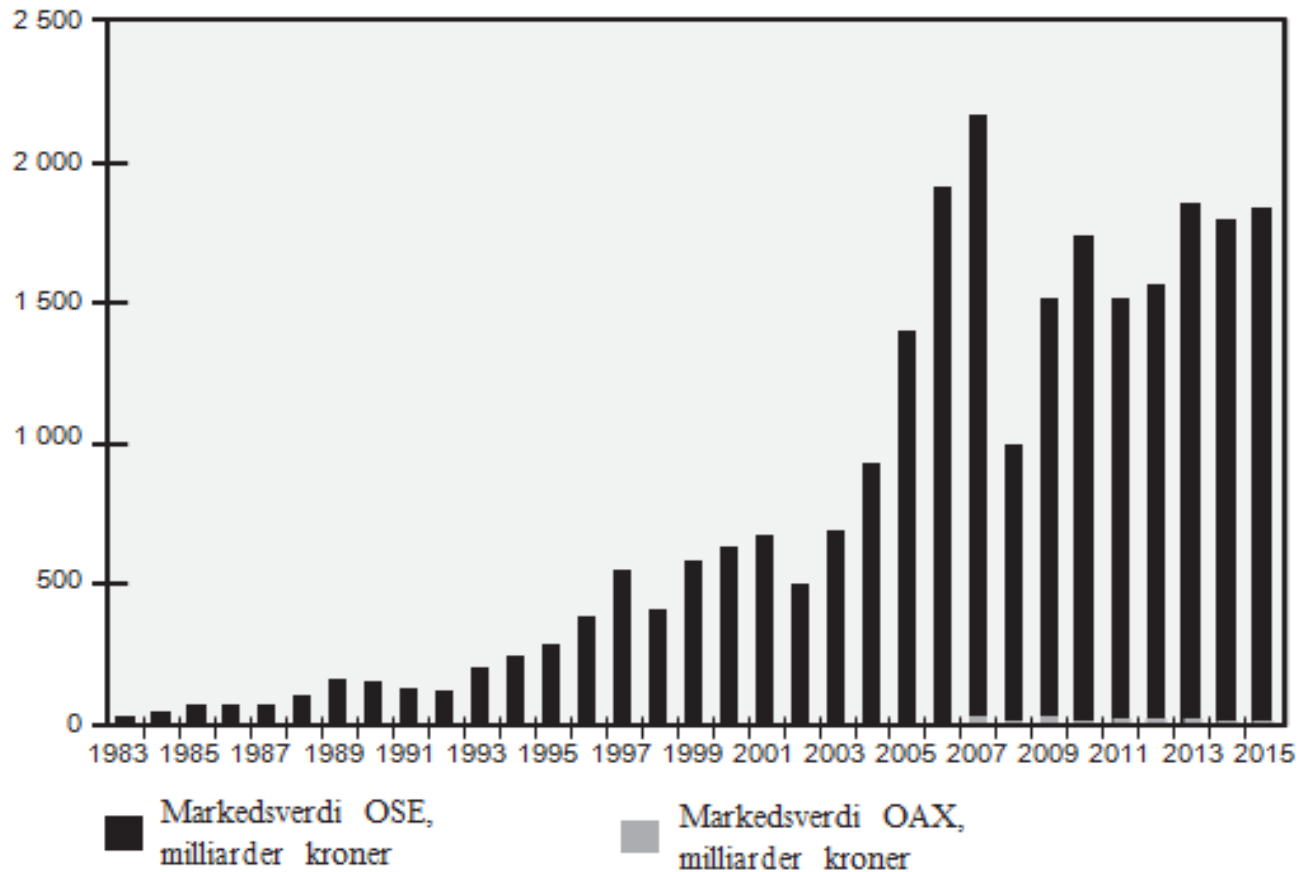
Avkastning i livselskap og pensjonskasser

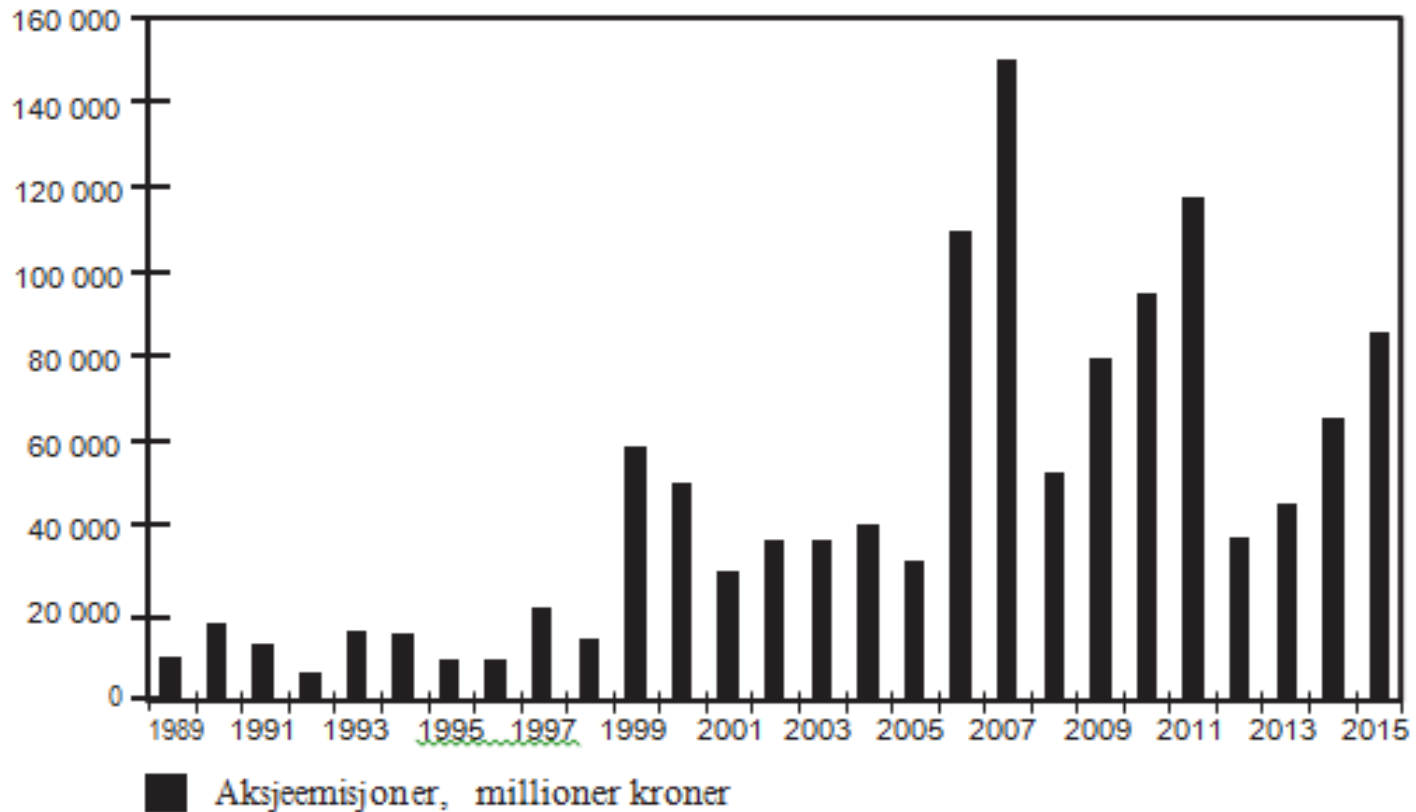
Fra jappetider til et anstendig og produktivt verdipapirmarked

- Da børshandelen eksploderte på 1980-tallet med jappetider og kreditt til aksjekjøp hadde vi et umodent marked. Det var «jappe-tider»
- Meglerne ga fortrolige tips til kunder. Mange mistanker om innsidehandel (20 anmeldelser på 1980-tallet), men ingen dommer.
- Grundig opprydding kom etter ny lov fra 1997:
 1. Krav til meglerne – fra personlig bevilling til foretaksautorisasjon, - krav til intern kontroll og streng konsesjonsbehandling. Inndragninger og tilbakeleveringer.
 2. Aktivt transaksjonstilsyn, med økende kompetanse i tilsynet og tettere samarbeid med Oslo Børs og ØKOKRIM. Flere dommer ga tydelige signaler til markedet.

Verdien av norske aksjer, Oslo Børs

Aksjeemisjoner på Oslo Børs

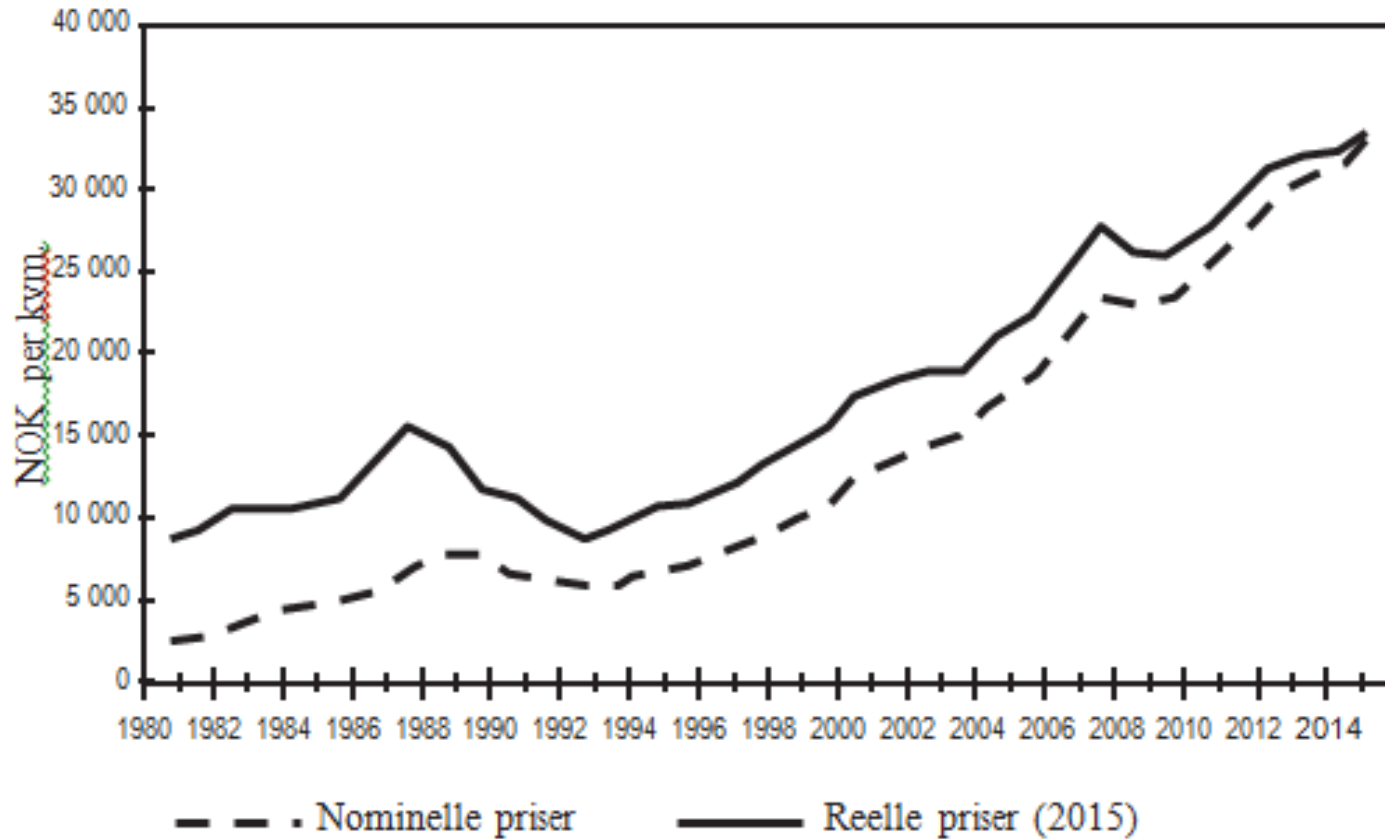
Internasjonale utfordringer

- Norsk økonomi og norske banker sterkt avhengig av det som skjer internasjonalt
- Den europeiske verktøykassen for å møte finansielle problemer er full av velmente, men kompliserte instrumenter
- Bail-in for de som har gitt lån til bankene kan forsterke tillitssvikt i finansmarkedet, jf. problemer i Hellas, Portugal, Italia og nå også Tyskland.
- Ekstrem lav rente medvirker til mindre omstilling og lavere produktivitetsvekst i de fleste vestlige land => før eller senere må rentenivået opp

Et boligmarked i ubalanse

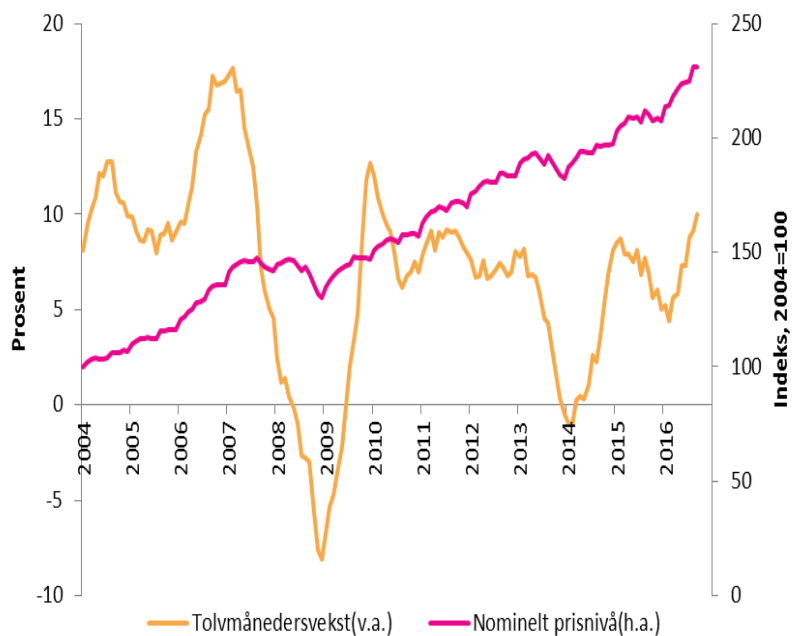
- Prisstigningen for norske boliger har gått fra sterk til meget sterk - 12-mnd.-veksten var 10 pst. nasjonalt i september og hele 18,5 pst. i Oslo
- Prisveksten er drevet av sterk etterspørsel, som i stor grad skyldes lav rente og gunstig beskatning
- Prisene stiger sterkt, selv om økonomien, realinntektene og sysselsettingen vokser lite og Oslo har innført eiendomsskatt.
- Økte bruktboligpriser henger sammen med økte krav til nye boliger. Det er all grunn til å støtte arbeid for forenkling og reduksjon av kravene.
- Husholdningenes gjeld følger etter med årsvekst på over 6 pst. i august og samlet gjeld som er mer enn dobbelt så stor (= 217 pst.) som inntektene

Den langsiktige utviklingen i boligprisene

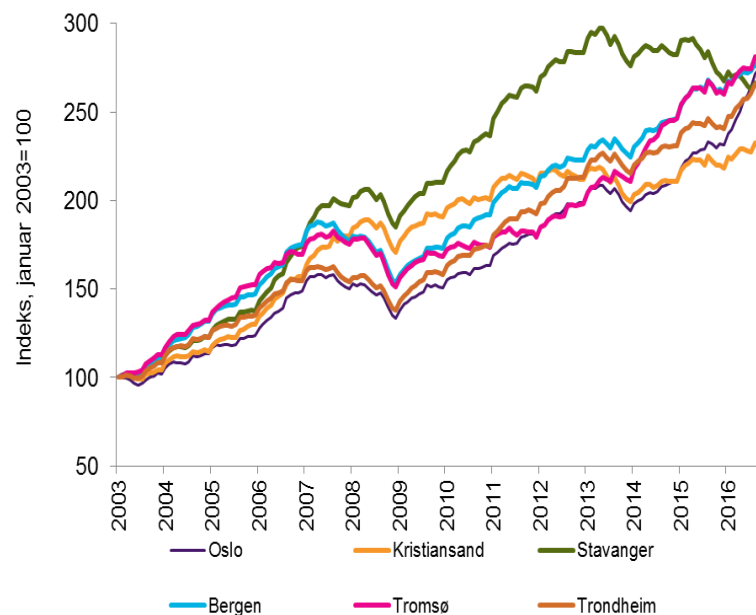

Boligmarkedet

Nominelle priser

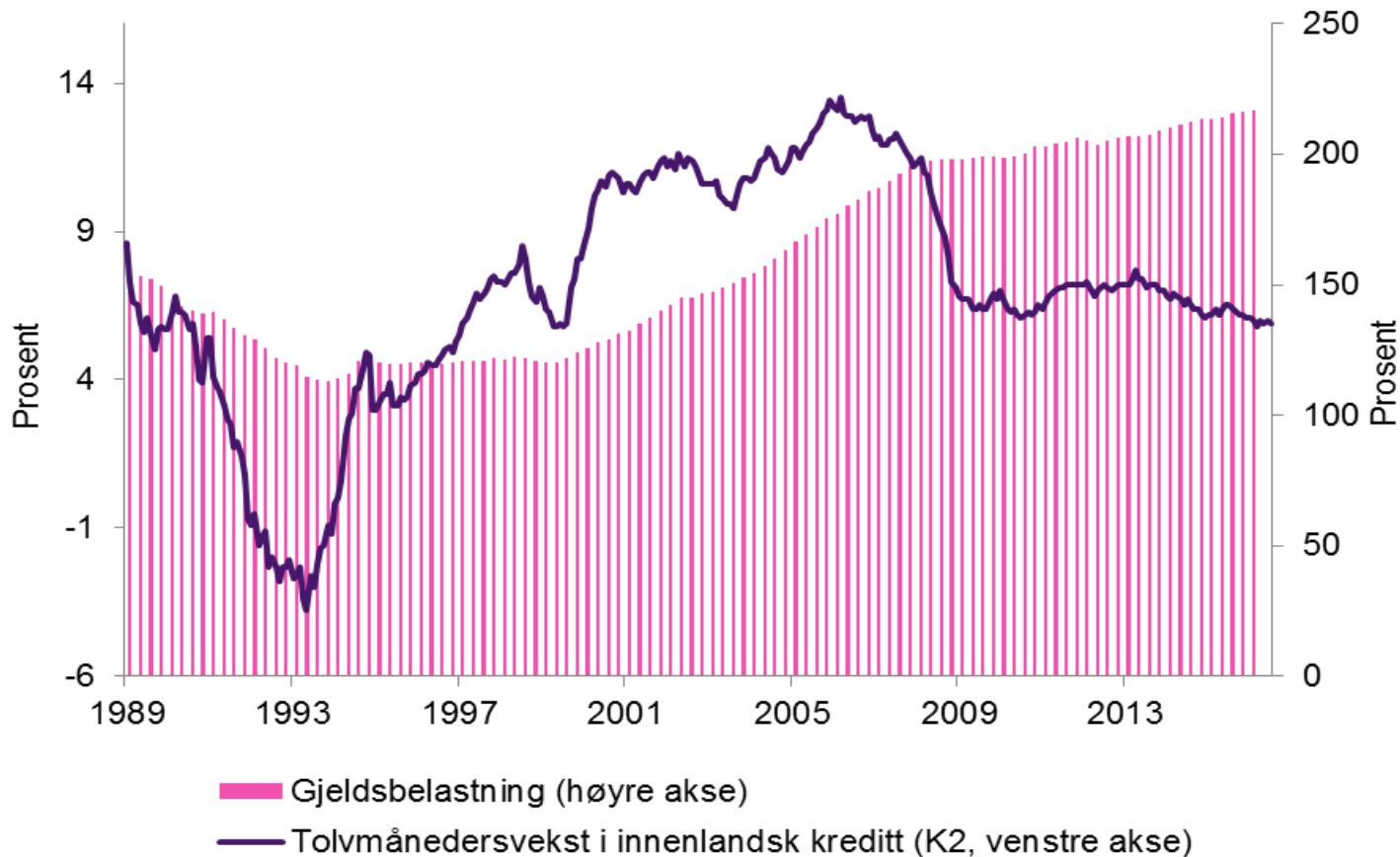

Regionale priser

Kilder: Eiendomsverdi, Eiendom Norge og Finn.no

Husholdningenes gjeldsbelastning og vekst i husholdningenes gjeld

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Finanstilsynet

God analyse – svake tiltak

- Nasjonalbudsjettet for 2017 inneholder en meget god analyse av utviklingen i boligmarkedet
- De gunstige skattereglene svarer til en årlig subsidiering på 37 milliarder kroner. Som på 1980-tallet, er det negativ realrente etter skatt for de som låner.
- 44 pst. av leiligheter under 60 kvm solgt i Oslo første kvartal kjøpt av en som ikke bor der = sekundærbolig
- Forslag om at 20 pst. av gjeld for sekundærboliger holdes unna i formuesbeskatningen, får liten virkning fordi bare 11 pst. betaler formuesskatt.
- SSBs skattestatistikk 2014: Samlet gjeld 2.900 mrd., samlet boligformue 1500 mrd. (< 25 pst. verdi for primærbolig)
- Behov for å se på boligbeskatningen på nytt – mulig at klarere rammer for kommunal eiendomsskatt kan være en veg å gå, slik at det også blir et nasjonalt virkemiddel.

Solid kapital og sterkt tilsyn

- For å beskytte låntakere, banker og finansiell stabilitet må begrensningene for boliglån videreføres og forsterkes noe
- Det er sannsynlig at boligprisene vil flate ut og gå en del ned, særlig hvis rentene snur
- For å unngå nedgang og krise, må bankenes utlånsevne sikres gjennom høy og god kapitaldekning, innenfor EØS-rammene
- Politisk ledelse skal ha ros for å videreføre høy kapitaldekning og bygge på rådene til Norges Bank og Finanstilsynet
- Solid kapital og et sterkt Finanstilsyn er det viktigste for et trygt finansmarked.
- Gratulerer med 30-års-jubiléet!